

УДК 373.2:81'233(072)

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ ОСОБИСТОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

Аніщук А. М.

У статті виділено і проаналізовано мовленнєву складову в характеристиці особистісного розвитку дошкільника, розкрито шляхи формування мовленнєвої особистості в дошкільному дитинстві.

Ключові слова: мовленнєва складова, особистісний розвиток, мовленнєва особистість, мовленнєве самовираження, культура спілкування, мовленнєвотворча діяльність, педагогічні умови.

В статье выделено и проанализировано речевую составляющую в характеристике личностного развития дошкольника, раскрыты пути формирования речевой личности в дошкольном детстве.

Ключевые слова: речевая составляющая, личностное развитие, речевая личность, речевое самовыражение, культура общения, творческо-речевая деятельность, педагогические условия.

The author identifies and analyzes a speech component in the characteristics of preschoolers' personal development and reveals ways of speech personality formation in preschool age.

Key words: speech component, personal development, speech personality, self-expression in speech, culture of communication, creative speech activity, pedagogical conditions.

Суспільні зміни, що відбуваються в Україні, висувають нові вимоги до особистості та прояву її активності у всіх сферах життєдіяльності. Особливої значущості набуває розвиток особистісного потенціалу дитини, становлення її здатності самовизначитися в різних життєвих ситуаціях, виражати у мовленнєвих конструктах своє ціннісне ставлення до довкілля та самої себе.

Один із напрямів розвитку дитини є мовленнєвий. Він не обмежений однією освітньою лінією "Мовлення дитини", оскільки проходить крізь усю життєдіяльність дитини, оскільки мовлення виступає засобом і способом реалізації життєдіяльності у різних її формах та проявах. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні як нормативний документ орієнтує педагогів на цілісний підхід до особистості, передбачає створення виховних технологій для повноцінного особистісного розвитку дитини, в тому числі і мовленнєвого. За допомогою мовлення особистість отримує унікальні можливості не лише для свого пізнавального розвитку, а й умови для самовираження, самоствердження і самопрезентації себе як цілісної особистості.

Сьогодні центральною фігурою освітнього процесу є дитина – мовленнєва особистість, яка ставиться до слова не лише як до інструмента відтворення почутої від дорослого мови, а як до дійства розкриття свого внутрішнього світу, свого ставлення до інших та до самої себе. Мовлення стає об'єктом уваги дитини – вона грається словами, римами, смислам, експериментує; задовольняючи свої ділові, пізнавальні та особистісні потреби, використовує ситуативні мимовільні висловлювання, не мовленнєві засоби (жести, міміку, рухи), контекстне мовлення. Різні види й форми мовлення співіснують, створюючи неповторний індивідуальний портрет мовленнєвої особистості [11].

Мета статті: проаналізувати сучасні підходи до розвитку мовленнєвої особистості в дошкільному дитинстві.

Особливу увагу розвитку мовленнєвої особистості дошкільника у широкому життєвому контексті приділяють такі фахівці, як-от: Н. Гавриш, А. Гончаренко, Л. Калмикова, С. Кулачківська, Т. Піроженко та ін., надають пріоритет саме

мовленнєвому розвитку, в процесі якого дошкільник вчиться висловлювати, передавати словом різноманітні життєві враження. Автори зосереджують свою увагу на особистісних якостях дитини, які проявляються у мовленнєвій комунікації.

Засвоєння дітьми мовленнєвих умінь та навичок ще не гарантує дитині уміння використовувати їх у різних життєвих ситуаціях. Самих по собі мовленнєвих знань та умінь недостатньо, щоб сформуванню у дошкільника *соціально прийнятну мовленнєву поведінку*. Тому поряд з формуванням та розвитком мовних здібностей до опанування рідної мови, слід виділити мовленнєву складову в характеристиці особистісного розвитку дошкільника, звернути важливу увагу саме на особистісному компоненті проблеми – *мовленнєвому самовираженні, вияву творчості у мовленнєвій діяльності, культурі спілкування, особливостях мовлення хлопчиків та дівчаток*.

У дитини дошкільного віку уже сформоване прагнення до мовленнєвого самовираження. Визначаючи зміст поняття "*мовленнєве самовираження*", беремо до уваги такі складові: мовленнєві засоби (слова, словосполучення, фрази); форму висловлювання (тональність, інтонаційну забарвленість); спрямованість висловлювання (мотив, вибір об'єкта, на який спрямоване мовлення); емоційну забарвленість (модальність). Під *мовленнєвим самовираженням* розуміється вміння дошкільників за допомогою мовленнєвих засобів та форм заявити про себе; виразити свої думки, почуття, бажання, ставлення; оцінити ставлення до себе інших; відстояти власну гідність; проявити індивідуальність, творчу активність, інтонаційну виразність [2].

Мовленнєве самовираження дошкільників відбувається в різних видах діяльності: *комунікативній, предметно-практичній, ігровій*. У *комунікативній* діяльності дошкільник презентує себе іншим; обмінюється думками, враженнями; висвітлює бажання та наміри; проявляє увагу, співчуття, співпереживання; виражає товариські почуття; вживає емоційно забарвлені слова; у *предметно-практичній* – вербалізує практичні дії; виражає переживання успіху – неспіху; проявляє словесну творчість; проявляє радість, захоплення; розв'язує суперечки; в *ігровій* – вживає слова-звернення; передає почуття і ставлення; емоційний стан (прояв турботи, чуйності, переживання, захоплення, задоволення, незадоволення); проявляє творчість у створенні сюжетів; вживає лексику дорослого оточення.

Однак дитині ще важко вербалізувати свої почуття, переживання, прагнення, ставлення до інших. Це пояснюється, з одного боку, обмеженістю вікових можливостей; з другого – відсутністю в досвіді дошкільнят практики обговорення з дорослими проблем; з третього – обмеженістю відповідної лексики дорослих, насамперед педагогів.

Потреба у визнанні й підтримці є власне потребою дітей у спілкуванні – в бажанні отримати від людей, що оточують, оцінку своєї особистості, реалізувати прагнення до спільності з іншими людьми. Сучасний вихователь має розвивати в собі вміння розуміти дитину, що слугуватиме своєрідним містком між дорослим і вихованцем [1]. Мовленнєва культура батьків та вихователів, створення мовленнєвих ситуацій, стимулювання дітей до вираження своїх почуттів засобами мовлення, сприяють розвитку мовленнєвого самовираження.

Закономірним явищем розвитку мовленнєвої особистості є *вияв творчості у мовленнєвій діяльності*: уміння дитини варіювати словами, фразами, використовувати влучні слова, уникати мовленнєвих шаблонів, самостійно формулювати елементарні гіпотези, генерувати ідеї, проявляти креативність, самотність та раціоналізаторство.

Явище словотворення є закономірним віковим етапом розвитку мовленнєвої особистості. Як зазначає А. Гончаренко, аналітико-синтетичні процеси мовлення породжують словесну творчість, яка є проявом не копіювання образів, явищ реального довкілля, а результатом діяльності, уяви, досвіду в незвичному їх поєднанні [7]. Досліджуючи мовленнєвотворчу діяльність дітей дошкільного віку, Н. Гавриш зазначає, що мовленнєва творчість проявляється у спілкуванні з однолітками і дорослими через самопрезентування і фантазування. Автор підкреслює "широсердність, відвертість творчих поривань емоційного запалу" [5, с. 81]. Мовленнєвотворча діяльність виступає засобом самовираження, оскільки саме через неї дитина дошкільного віку задовольняє свою головну потребу – вона самостверджується і самореалізується [6, с. 86].

Водночас Т. Піроженко зазначає, що фантазування і творчість згасають і знижуються у дітей старшого дошкільного віку. Таке явище вона пояснює тим, що з віком діти привласнюючи соціально задані норми, неминуче стають реалістами. І основна причина в тому, що прояв творчості в багатьох ситуаціях життєдіяльності дитини не здобуває особистісно-значущої цінності [10, с. 27]. Тому за певних умов виховання в освітньому закладі і родині дитина може досягти більш високих рівнів виявлення мовленнєвої активності і реалізації творчих можливостей.

Останнім часом з'являються дослідження, безпосередньо присвячені проблемі творчого мовленнєвого самовираження. Л. Березовська визначила й обґрунтувала сутність феномену "*творче мовленнєве самовираження*", під яким розуміється вміння розкрити власне "Я"; у творчій розповіді виявити свою індивідуальність і неповторність; це вміння передавати через засоби художньої виразності свої емоції і почуття, свій настрій і переживання, власні думки і фантазії; вміння шляхом творчого пошуку знаходити нове вирішення певної проблеми; вміння творчо та оригінально мислити, передавати свої думки словами і діями [4].

Потреба дошкільників у творчому мовленнєвому самовираженні знаходить своє задоволення в сюжетно-рольовій грі, де проявляється вміння дітей зрозуміти один одного, творчо розвинути власну думку, домовитись та спланувати послідовність своїх дій відповідно до виконуваних ролей. Провідним видом діяльності дитини-дошкільника, пише Н. Луцан, є "самодіяльна гра", яка дозволяє дитині реалізувати себе як особистість, тобто самореалізуватися, виявити своє ставлення до навколишнього [9]. Діти виражають своє ставлення до учасників гри, дають поради, віддають накази за допомогою слів, що вказують на різні емоційні прояви (любов, турботу, переживання, захоплення, невдоволення, задоволення та ін.), проявляють елементи творчості у мистецтві використовувати влучні слова, відповідно до виконуючих ролей. Саме гра, за словами О. Запорожця, створює найсприятливіші умови для творчості й самовияву кожною дитиною свого внутрішнього світу [8]. Як зазначає К. Чуковський, дитина 2–5 років характеризується винятковою словотворчістю, яка засвідчує не лише її здатність гратися словами, а й здатність творчо відображати у слові, вербалізувати свої життєві враження [13]. Творча атмосфера, створена педагогом, збагачує чуттєвий досвід дитини, стимулює її до власних запитань, міркувань, висновків, надихає на творче мовленнєве самовираження, припущення ("А що було б, якби...", "Що вийде, якщо...", "Уявіть, що...") навчає дитину висувати гіпотезу і моделювати уявні дії, передбачати результат.

Отже, мовленнєво-творча діяльність забезпечує розвиток початкових літературно-художніх здібностей дітей, стимулює та збагачує інші види дитячої творчості.

Одним з найважливіших чинників формування мовленнєвої особистості є *спілкування*. У процесі спілкування реалізуються особистісні потреби дитини. *Культура спілкування* передбачає виконання дитиною норм і правил спілкування з дорослими й однолітками, заснованих на повазі і доброзичливості, а також ввічливе поведіння в громадських місцях, у побуті.

У Базовому компоненті дошкільної освіти виховання культури спілкування викремлено як одну з провідних видів діяльності дітей дошкільного віку. Дотримання дитиною правил мовленнєвої поведінки та мовленнєвого етикету і коректне виявлення власного емоційного ставлення до предмета розмови є важливим завданням розвитку особистості в системі дошкільної освіти. Щоб спілкування було успішним, потрібно навчити дітей не тільки поступати відповідно до норм, але й утримуватися від недоречних у даній обстановці дій, слів, жестів, помічати стан інших людей. Під час спільної гри, виконання трудових доручень, діти набувають досвіду позитивного спілкування. Дитина вчиться встановлювати контакт з однолітком: ввічливо звернутися із запитанням, домовитися, тактовно заперечити або відстояти власну думку [3].

Основними напрямками виховання культури мовленнєвого спілкування є: виховання чистого і правильного мовлення згідно з літературними нормами; розвиток якостей культури мовлення (багатство лексики, адекватність, доречність, логічність, різноманітність мовних форм, естетичність, влучність, послідовність, змістовність, етичність, виразність); вживання різноманітних формул мовленнєвого етикету, адекватних ситуаціям мовленнєвого спілкування, включення дитини в природні життєві ситуації, забезпечення правдивих і зрозумілих мотивів мовленнєвої діяльності.

На зміст, форму і засоби мовленнєвого висловлювання дошкільників впливає статеві належність. Наукові дослідження Т. Хризман, В. Єремєєвої, Т. Лоскутової, Т. Титаренко показують, що мовленнєві висловлювання представників різної статі відрізняються за своїм змістом, формою, засобами та їх оформленням. Результати наукових досліджень Т. Хризман показали, що під час називання слів частіше за все домінує одна з півкуль головного мозку. Було з'ясовано, що лівопівкульна стратегія пов'язана з переважною більшістю дієслів, а правопівкульна – з іменниками та прикметниками. Довели, що у представників чоловічої статі домінує лівопівкульна стратегія, а у жінок – правопівкульна. Водночас під час висловлювання приємних слів активною є одна півкуля, а неприємних – інша. Така тенденція частіше спостерігається у дівчаток [12].

Загальновідомо, що сучасним дітям – як хлопчикам, так і дівчаткам – часто бракує зразків чоловічої моделі поведінки, оскільки педагогами як у дошкільному закладі, так і в початковій школі є жінки. Тож перед вихователями постає завдання – формувати в дитини внутрішній погляд на себе як на члена сім'ї, певного угруповання, при цьому важливу роль відіграють соціальні й культурні впливи. Хлопчики та дівчатка мають бачити в собі особистість зі своїми чеснотами та недоліками. Вони повинні навчитися невимушено поводитися, регулювати власні емоції, опанувати культуру спілкування з дорослими та однолітками чоловічої та жіночої статей, оскільки статеві диференціація набуває сенсу лише за умови її включеності в діяльність, передусім у спілкування дитини з іншими людьми.

Мовленнєві висловлювання хлопчиків і дівчаток мають свої особливості. Мовлення хлопчиків носить практичний характер. Вживають приємні слова більш справедливо по відношенню до інших; у використанні мовленнєвих конструкцій рідше вдаються до лагідних, привітних слів; іноді використовують образливі слова. Мовлення дівчаток характеризується активним застосуванням емоційно-забарвлених мовленнєвих конструкцій; зменшувально-пестливих форм; виявленням емоційного ставлення до інших. Вдаються до особистісного вибіркового звернення, яке залежить від ставлення до співрозмовника; використовують неприємні слова іншого характеру, ніж хлопчики (не стільки брутальні, скільки образливі). Знання особливостей мовлення хлопчиків та дівчаток допоможе дорослому правильно оптимізувати процес мовленнєвого самовираження вихованців.

Виходячи з аналізу окреслених статевої особливостей мовленнєвого висловлювання дошкільників, можна виділити такі *педагогічні умови його оптимізації*: культивування дорослими позитивного ставлення до дитини, що виражається в першу чергу у мовленні через емоційно забарвлені мовні конструкції; освоєння дітьми життєвосмислових мовленнєвих конструкцій у контексті їх творчої самореалізації; гармонізація до певної міри висловів хлопчиків і дівчаток повноцінними мовленнєвими конструкціями, заповнення їх більшою повнотою і виразністю [2].

Таким чином, розвитку мовленнєвої особистості в дошкільному дитинстві сприяють: створення розвивального мовленнєвого середовища, яке забезпечує право кожної дитини на мовленнєву активність, вияв творчості, креативності, самобутності; активізація мовленнєвої діяльності шляхом залучення дітей до різних видів діяльності, де поєднуються діти з різним мовленнєвим розвитком; проведення інтерактивних форм виховання та навчання, що включають: обґрунтування позиції, укладання угоди, вихід з конфліктної ситуації, висловлення подяки, визнання провини тощо; збагачення активного та пасивного словника емоційно-забарвленими словами та словосполученнями; врахування індивідуальних характеристик особистості хлопчиків та дівчаток; виховання позитивного ставлення дошкільника до себе і до тих, хто його оточує.

Література

1. Аніщук А. М. Мовлення як засіб самовираження старшого дошкільника : навч.-метод. посіб. для вихователів, практичних психологів, батьків та студентів дошкільних відділень педагогічних вишів / А. Аніщук. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – 113 с.
2. Аніщук А. М. Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 "Дошкільна педагогіка" / Аніщук А. М. – К., 2009. – 258 с.

3. Базовий компонент дошкільної освіти України / авт. кол-в: А. М. Богуш, Г. В. Беленька та ін. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.
4. Березовська Л. І. Розвиток творчого мовленнєвого самовираження старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / Березовська Людмила Іванівна. – О., 2004. – 217 с.
5. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 / Гавриш Наталія Василівна. – К., 2002. – 438 с.
6. Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення / Наталія Василівна Гавриш. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с. – (Бібліотека "Шкільного світу". Дитячий садок).
7. Гончаренко А. М. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників : навч. метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку "Я у Світі" / А. М. Гончаренко. – К. : Світлич, 2009. – 160 с.
8. Запорожец А. В. Избранные психологические труды : в 2 т. Психология развития ребенка / Александр Владимирович Запорожец ; под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. – М. : Педагогика.
Т. 1: Психологическое развитие ребенка. – 1986. – 318 с.
9. Луцан Н. І. Місце вербальних ігор у мовленнєвому розвитку дошкільників / Н. І. Луцан // Актуальні проблеми дошкільного виховання : міжвуз. зб. наук. праць. – Рівне, 1997. – С. 112–116.
10. Пироженко Т. А. Развитие коммуникативно-речевых способностей детей старшего дошкольного возраста : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Пироженко Тамара Алексеевна. – К., 1995. – 213 с.
11. Програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" (нова редакція) : у 2 ч. Ч. II. Від трьох шести (семи) років / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін. ; наук. кер. О. Л. Кононко. – Київ : ТОВ "МЦФЕР"–Україна, 2014. – 452 с.
12. Хризман Т. П. Эмоции, речь и активность мозга ребенка / Т. П. Хризман, В. П. Еремеева, Т. Д. Лоскутова. – М. : Педагогика, 1991. – 231, [1] с.
13. Чуковский К. И. От двух до пяти / Корней Иванович Чуковский. – Минск : Учпедгиз БССР, 1959. – 275 с.